

קביעת ימי זיכרון בימינו

(1) תשובות והנהגות כרך ב סימן תשכא

שאלה: אם לעשות יום אבל על מליוני היהודים שנהרגו בשואה יש להקדים כאן עובדא שהיה אצל מרן הגרי"ס מבריסק זצ"ל. בשנת תש"ג כשהגיעו לארץ שמועות שריבי רבבות אחינו נשחטים ונטבחים, הרב הרצוג ז"ל בא אל מרן זצ"ל וביקש לתקן על זה יום אבל, מרן זצ"ל התנגד ואמר שאסור להוסיף על ימי האבל, ושאל אותו הנ"ל איפוא זה כתוב, אמר לו הגרי"ז זצ"ל הקינה שאנו אומרים בת"ב על הרוגי מלכות וורמיזא ואשפירא שנרצחו בימי אייר וסיון מקונן שם "שימו נא על לבבכם מספד מר לקושרה. כי שקולה הריגתם להתאבל ולהתעפרה, כשריפת בית אלוקינו האולם והבירה, וכי אין להוסיף מועד שבר ותבערה, (אין מוסיפין לעשות יום אבל והספד על הגזירות) ואין להקדים זולתי לאחרה, תחת כן היום לויית אעוררה, ואספרה ואילילה ואבכה בנפש מרה, ואנחתי כבדה מבוקר ועד ערב", הרי מפורש דאף שסבלו ונהרגו קהילות קדושות במיתות אכזריות בכל זאת לא תקנו ימי אבל אלא דחו אותם עד ת"ב, כיון שאסור לעשות ימי אבל חדשים. (ומרן זצ"ל אמר לו כל הפיוט בע"פ כדרכו בקודש שהיה אומר קינות וסליחות בע"פ בזכרוננו הנפלא) ולא הביא לו מקור אחר לאסור אלא דברי הפייטן, אבל מספיק לו היה בזה להתנגד בתקיפות ליום אבל נוסף. וכל הדברים הללו אמורים אפילו אם היו מתקנים זאת גאונים וצדיקים, אבל כאן כל המדברים על כך זהו פרי תעלולים של החפשיים שקבעו יום מיוחד (כ"ז ניסן) ליום אבל, וכמה "רבנים" קיבלו תקנתם ומחניפים אותם ר"ל, פשיטא שאין להשתתף עמהם ח"ו, ועבורנו קיים רק יום ת"ב הכולל בתוכו אבל על כל הצרות והיסורים הריגות ורציחות שאנו סובלים דור דור בעו"ה עד שבקרוב ממש נוכה בעזוהי"ת לגאולת עולם אמן.

(2) קינת "מי יתן ראשי מים" מאת רבי קלונימוס בן יהודה משפיר

...וכי אין להוסיף מועד שָׁבֵר וְתִבְעָרָה,
וְאֵין לְהַקְדִּים זִוְלָתִי לְאַחֲרָה,
תַּחַת כֵּן הַיּוֹם לְיָמֵי אֲעוֹרְרָה,
וְאֶסְפְּרָה וְאֵילִילָה וְאֶבְכֶּה בְּנַפְשִׁי מְרָה,
וְאֶנְחָתִי כְּבִדָּה מִבְּקָר עַד עֶרֶב...

(3) שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן נו

יא. בטעם שלא תיקנו יום קבוע לתענית ותפילה לזכר הרוגי השואה ובדבר הגזירות שבעוה"ר נהרגו ערך עשרה פעמים ששים ריבוא ע"י הרשעים היטלער וחבריו ימ"ש, שמהראוי הרי היה צורך איזה יום קבוע לתענית ולתפילה שתמה מע"כ על שעדיין לא נעשה כלום. הנה בקינות שכל ישראל אומרים בתשעה באב, מפורש שמה שלא תיקנו יום מיוחד לתענית ולבכיה על גזירות מסעות הצלב, שהיו הגזירות בכל מדינות יוראפ שגרו שם רוב היהודים, ונחרבו כמה עיירות וכרכים, ונקרא על שם שנת תתנ"ו, וגם בא"י הרגו שם הרבה יהודים, משום דאין לקבוע עוד יום לתענית ולבכיה, שלכן צריך להזכירם בקינות דאומרים בתשעה באב על חורבן המקדש. ומאותו טעם עצמו אין לקבוע יום אחד מיוחד גם לגזירות שהיו בזמננו, והוא בכלל כל הגזירות שהיו במשך כל הגלות הארוך הזה.

ולא דמי לגזירות דשנת ה' אלפים ת"ח ות"ט ע"י חמלניצקי ראש הקאזאקן, שנהרגו באוקריינא וחלק מפולין, שקבעו שם יום תענית ואמירת סליחות לעשרים בסיון. משום שלא היתה זו גזרה כללית כגזירת הגלות והחורבן, אלא היו רק בחלק מדינה אחת, שהיתה גזירה נוספת על אותן המקומות. וגם גזירה זו דשנת ת"ח ות"ט לא היתה ע"י המלכויות וממילא לא נמשכה מעצם הגלות והחורבן, אלא היתה ע"י המורדים בהמלכות, שלא שייך זה כל כך למה שהיה זה בגלות, מאחר שגם המלכות דארה"ע הא הגינה על ישראל במה שהיה אפשר בידן. והשייכות להגלות היה רק משום דמאותן החטאים שנתחייבו גלות נענשנו גם בזה. שלכן היה שייך לתקן תענית ואמירת סליחות - ולאותן המקומות לבד. אבל גזירות דהיטלער דהיו על כלל ישראל, דהא היה הולך וכובש מקומות דעיקר ישוב ישראל, ובכל מקום שבא הרג את כל ישראל שהיו שם, והיה בדעתו לכבוש את כל העולם, ולא יכלו לעמוד נגדו עד שריחם השי"ת, הוא גזירת כל ישראל ושייך להחורבן שנמצאנו בגלות, שאין קובעין עוד יום תענית ובכיה כדאיתא בקינות. והנני ידידו מוקירו מאד, משה פיינשטיין.

(4) תלמוד בבלי מסכת תענית דף כט עמוד א

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מגלן? דכתיב +שמות מ'+ ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן. ואמר מר: שנה ראשונה עשה משה את המשכן, שניה הקים משה את המשכן ושלה מרגלים, וכתיב +במדבר י'+ ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדת, וכתיב +במדבר י'+ ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים. אמר רבי חמא בר חנינא: אותו היום סרו מאחרי ה'. וכתיב +במדבר י"א+ והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל וגו'. וכתיב +במדבר י"א+ עד חדש ימים, וגו' - דהוה להו עשרין ותרתינן בסיון. וכתיב +במדבר י"ב+ ותסגר מרים שבעת ימים - דהוה להו עשרין ותשעה בסיון, וכתיב: +במדבר י"ג+ שלח לך אנשים. ותניא: בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים, וכתיב +במדבר י"ג+ וישבו מתור הארץ מקץ ארבעים יום. - הני ארבעים יום נכי חז הווי! - אמר אביי: תמוז דההיא שתא מלויי מליה, דכתיב +איכה א'+ קרא עלי מועד לשבר בחורי. וכתיב +במדבר י"ד+ ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא. אמר רבה אמר רבי יוחנן: (אותו היום ערב) +מסורת הש"ס: אותה לילה ליל+ תשעה באב היה. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה - דכתיב +מלכים ב' כ"ה+ ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבכדנאצר מלך בבל בא נבזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרף את בית ה' וגו', וכתיב +ירמיהו נ"ב+ ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם וגו'. ותניא: אי אפשר לומר בשבעה - שהרי כבר נאמר בעשור, ואי אפשר לומר בעשור - שהרי כבר נאמר בשבעה. הא כיצד? בשבעה נכנסו נכרים להיכל, ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני, ותשיעי סמוך לחשיכה הציתו בו את האור, והיה דולק והולך כל היום כולו, שנאמר +ירמיהו ו'+ אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. והיינו דאמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור - לא

קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף. ורבנן: אתחלתא דפורענותא עדיפא. ובשניה, מנלן? דתניא: מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב. אמרו: כשחרב בית המקדש בראשונה אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה, ומוצאי שביעית היתה, ומשמרתה של יהויריב היתה, והלויים היו אומרים שירה ועומדין על דוכנם. ומה שירה היו אומרים - +תהלים צ"ד+ וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם. ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו, עד שבאו נכרים וכבשום, וכן בשניה.

5 איכה פרק א פסוק טו

סְלָה כָּל אֲבִירֵי אֲדָנִי כְּקַרְפֵי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בְּחוּרֵי גַת דָּרָךְ אֲדָנִי לְכַתּוּלַת בֵּית יְהוּדָה:

6 תלמוד בבלי מסכת תענית דף כט עמוד א - דף כט עמוד ב

משנכנס אב ממעטין בשמחה וכו' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה - כך משנכנס אדר מרבין בשמחה. אמר רב פפא: הלכך, בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי - לישתמיט מיניה באב דריע מזליה, ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה.

7 תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף יח עמוד ב

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב +זכריה ח+ כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה. קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה, בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתעניין, רצו - אין מתעניין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.

8 רמב"ם הלכות תעניות פרק ה הלכה ג

ותשעה באב וחמשה דברים אירעו בו: נגזר על ישראל במדבר שלא יכנסו לארץ, וחרב ב הבית בראשונה ובשנייה, ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מיישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש, ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים +ירמיהו כ"ו+ ציון שדה תחרש.

9 ירמיהו פרק ב פסוק כד

פָּרָה לְמַד מְדַבֵּר בְּאֵזוֹת נַפְשׁוֹ וְנִפְשָׁה שְׁאֶפְהָ רוּחַ תִּאֲנֶתָה מִי יִשְׁיַבְנָה כָּל מְבַקְשֶׁיהָ לֹא יִיעֲפוּ בְּחֻדְשָׁהּ יִמְצְאוּנָהּ:

10 פירוש אברבנאל שם

פרא למוד מדבר וגומר עד למה תריבו אלי. לא ישרו בעיני דברי המפרשים בפירוש הפסוק הזה ויישובו ומה שנראה לי בו הוא שדמה ישראל בפרא למוד מדבר לפי שכתוב בו מי שלח פרא חפשי (איוב לט, ה) והקדוש ברוך הוא הוציא את ישראל חפשי מבית עבדים ממצרים, ולפי שהלכו במדבר ארבעים שנה ושם קבלו תורה ומצו' לכן קראו פרא למוד מדבר, ואמ' באות נפשה שאפה רוח רומז לרוח נבואיי שקבלו בסיני יאמר באות נפשה כשנפשה היתה מתאוה וחושקת הדברים האלהיים הפרא היה שואף רוח עליון שומע אמרי אל ומחזה שדי יחזה, כי לתואר שלימותו ומעלתו קראו פרא למוד מדבר שבאות נפשו שאפה רוח נבואיי, והנה בא הפסוק הזה פעם בלשון זכר ופעם בלשון נקבה לפי שפרא שם כולל לזכר ולנקבה כמו שור וחמור, ואומרו תאנתה מי ישיבנה אינו לדעתי מלשון והאלקים אנה לידו כמו שפירש הרד"ק אבל הוא מלשון תאניה ואניה (ישעיה כט, ב), ואנו ואבלו פתחיה (שם ג, כו) ואנו הדייגים (שם יט, ח), יאמר תאנתה ואבלה וחרבנה מי ישיבנה כי היא עתידה לבוא עליו מהרה, וכל מבקשיה רוצה לומר האויבים המבקשים את נפשה לא ייעפו כי במעט מהעמל ישיגוה והזמן המוכן לצרותיו הוא החודש הקבוע לרעתו חודש אב ועליו אמר בחדשה ימצאונה, הלא תראה שבאותו החודש נגזרה גזירה על דור המדבר ששם ימותו ולי' ט' באב היה בו ביום נחרב בית ראשון בו ביום נחרב בית שני בו ביום נחרב אלכסנדריא קהל גדול מהיהודים שהיה שמה בו ביום נעשה גרוש אי קצה הארץ הנקרא' אינגלה טיר"א ובו ביום נעשה גרוש צרפת בשנת כל"ה גרש יגרש אתכם מזה, וכמה עוד מהשמדות והגרושים היו בחודש ההוא לישראל ומה אוסיף עוד לדבר, והנה כשגזר מלך ספרד גרוש על כל היהודים אשר בכל מדינות מלכתו שיצאו כמשלש חדשים נשלם והיה יום היציאה ט' באב והוא לא ידע מזה הזמן דבר כאלו מן השמים הדריכוהו להגבלת הזמן הזה לקיים דבר הנביא שאמר בחדשה ימצאונה, לפי שהאומה פעמים תכונה בשם זכר להיות עם אחד ופעמים בלשון נקבה להיותה אומה נבדלת בעצמה, לכן בפסוק הזה כינה את ישראל בלשון זכר ובלשון נקבה וזהו פירוש הפסוק הזה על בוריו ועל אמתתו. ואפשר גם כן לפרש באות נפשה שאפה רוח לגנאי כלומר שישראל היה משולה לתאוותיו ולכן נתפתה ללכת אחרי אלקים אחרים שהם הבל ורוח ואין בהם ממש, ומפני זה תאנתה בחרבנ' מי ישיבנה כמו שפירשתי ולפי שאמר תאנתה מי ישיבנה בחדשה ימצאונה...

11 שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקפ

סעיף א

אלו הימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם; ואף על פי שמקצתם בראש חדש, יש מי שאומר שיתענו בו (טוב שלא להשלים בראש חדש).

סעיף ב

באחד בניסן מתו בני אהרן; בעשרה בו מתה מרים ונסתלק הבאר; בכ"ו בו מת יהושע בן נון, בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו, ונשבה ארון ה'; בכ"ה בו מת שמואל הנביא; בכ"ג בסיון בטלו הביכורים מלעלות לירושלים בימי ירבעם בן נבט; בכ"ה בו נהרג רשב"ג

ורבי ישמעאל ור' חנינא סגן הכהנים; בכ"ז בו נשרף רבי חנינא בן תרדיון וספר תורה עמו; באחד באב מת אהרן הכהן; בי"ח בו כבה נר מערבי בימי אחז. בי"ז באלול מתו מוציאי דבת הארץ; בה' בתשרי מתו עשרים איש מישראל ונחבש רבי עקיבא; בו' בו נגזרה גזרה על אבותינו שימותו בחרב וברעב ובדבר, מפני מעשה העגל; בז' במרחשון עוורו עיני צדקיהו ושחטו בניו לעיניו; בכ"ח בכסליו שרף יהויקים המגילה שכתב ברוך מפי ירמיהו; בשמונה בטבת נכתבה התורה יונת בימי תלמי המלך והיה חשך בעולם שלשה ימים; ובט' בו לא נודע איזו היא הצרה שאירע בו; בה' בשבט מתו הזקנים שהיו בימי יהושע; בכ"ג בו נתקבצו כל ישראל על שבט בנימין על ענין פלגש בגבעה; בז' באדר מת משה רבינו ע"ה = עליו השלום =; בט' בו נחלקו בית שמאי ובית הלל.

סעיף ג

יש מי שאומר שגזרו שיהיו מתעניין בכל שני וחמישי על חורבן הבית, ועל התורה שנשרפה, ועל חלול השם; ולעתיד לבוא יהפכם ה' לששון ולשמחה.

12) מגן אברהם אורח חיים שם

ואיתא בכתבי שראוי לכל בר ישראל לבכות על שריפת הת' שמכח זה נמס' התורה לקליפות המקום יחזיר' לנו במהרה בימינו: כתב התניא ביום הששי פ' חקת נהגו יחידים להתענו' שבאותו היום נשרפו כ' קרונות מלאים ספרים בצרפת ולא קבעו אותו בימי החדש מפני שמתוך שאלת חלום נודע להם שיום הפרשה גורם גזיר' התורה זאת חקת התורה מתרגמי' דא גזירת אורייתא, וגם בשנת ת"ח נחרבו שני קהילו' גדולות באותו היום כמ"ש בסליחו' שחבר בעל השפתי כהן. גם נוהגין להתענות עשרי' בסיון בכל מלכות פולין נהרא נהרא ופשטי' רפא שבריה כי מטה.

13) שערי תשובה אורח חיים סימן תקפ"ט

חורבן. עבה"ט ומ"ש שנוהגים להתענות כ' סיון עיין במג"א לעיל סימן תקס"ח במג"א שכ' שפעם חל כ' סיון בע"ש והיה ברית וצוה הרב שילכו על הסעודה שלא ימצא מי שילך בלילה משמע דבלא"ה מחויבים להשלים אף בע"ש ומקורב התחילו קצת להקל בע"ש שלא להשלים ולכן נראה שאף אם יש עשרה משלימים כשחל בע"ש אין לקרות ויחל במנחה אף על גב דלעיל סי' תק"ג כ' כשחל יו"ד בטבת בע"ש קורין ויחל אף במנחה היינו ביו"ד בטבת שהיא תענית קבוע משא"כ בזה כיון שיש מקילין היום שלא להשלים אין לקרות ויחל ומ"מ נראה דשפיר יכול לומר עננו כמ"ל סי' תק"ג ביד אפרים שם לענין יו"ד בטבת דלענין עננו אין נראה לחלק כ"כ כיון שבאמת יש כאן יו"ד שמתענים ומשלימים ועיין בא"ר סימן תקס"ו שכתב בשם מי"ט שבשנת תי"ב היה כ' סיון ביום ב' שהוא תענית שגזרו ד' ארצות וקבעוהו לדורות והורות למעשה לקרות ויחל אף בשחרית ודוקא בזה היום שיחול עוד כן כו' וכן בא"ר כתב לקרות ויחל אף שחל ביום ב' וכמ"ש הט"ז ע"ש ושמעתי בימי חורפי שנכתב בפנקס הארצות שהגזרה הוא לבן י"ח בזכר ולבת ט"ו בנקבה ואח"כ ראיתי במג"א סי' תקע"ו הביאו בה"ט לעיל שכן נוהגים שאין גוזרים על פחותים מי"ח כו' והביאו בא"ר גם כן ומה שקבעוהו בכ' סיון אע"פ שהיה עת צרה תכופה שני שנים וגם אח"כ לפי שבשנים קדמונים שנת תקל"א היה גם כן עת צרה ליעקב ביום זה כמ"ש בסליחות גם בסוף שבט יהודה בתוך הצעתי רוע הגזירה שהיתה אז אשר כ' זכרון בספר הגאון בעל ש"ך ז"ל ושם כתב שבחרו ביום זה שאינו חל בשבת ע"ש.

14) שו"ת היכל יצחק אורח חיים סימן סא

הלכות תענית קביעת תענית לדורות. שאלה: אם יש כח ואפשרות בידי חכמי דורנו לקבוע יום תענית לדורות, לזכר ימי השואה...

...הוספה: עוררוני ג"כ, על הנאמר בקינה מי יתן ראשי מים בקשר עם מסעות הצלב, שימו נא על לבבכם מספר מר לקושרה, כי שקולה הריגתם להתאבל ולהתעפרה, כשריפת בית אלוקינו האולם והבירה, וכי אין להוסיף מועד שבר ותבערה, ואין להקדים זולתי לאחרה, תחת כן היום לויתי אעוררה וכו'. מכאן רוצים ללמוד שאין להוסיף תענית על ארבע הצומות. לדעתי אין הפירוש כך, לפני זה מדבר המקונן על שריפת התורה והרג לומדיה דזווקא ביום השבועות ביום שניתנה בו תורה, והוא אומר, הואיל ואין להוסיף מועד שבר ותבערה, כלומר אין להוסיף למועד חג השבועות הספד ובכי על השבר והתבערה, ולהקדים, היינו לקבוע יום לפני יו"ט, אלא לאחרה, כי באלו מאחרין ולא מקדימין, ע"כ קבענו היום. כלומר, ד' /כ' /כ' בסיון וכו', ובאמת הלא ידענו שקבעו יום לצום ולקונן בכ' סיון, שחזרו וקבעוהו בגזירת ת"ח - ת"ט.

15) שו"ת שרידי אש חלק א סימן לא

מאסא' בשבת

השואל היה תלמיד ותיק של בית מדרש לרבנים, מיסודו של מרן הגאון הצדיק מהר"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל. הוא נספה בשואה הגדולה ע"י המרצחים הגרמנים, ימ"ש. הוא היה צדיק תמים, עוסק בתורה יומם ולילה ונוהג בקדושה ובטהרה בכל הוויות חייו. ואף שהיה באפשרותו להציל את עצמו קודם פרוץ המלחמה כדרך שעשו שאר רבני גרמניא, לא רצה לעזוב את קהלתו לבדה בשעת צרה ומצוקה. וראוי לקבוע לדורות, כי בין רבני גרמניא נמצאו אנשים צדיקים, חסידים וקדושים, אשר במדינות אחרות היו רבבות אנשים רצים אחריהם ליהנות מזיו תורתם ויראתם. את השכלתם האקדמאית שקבלו במכללות גרמניא, הורידו למדרגה של רקחות וטבחות ממש, לא יאומן כי יסופר. את התארים האקדמאיים הסתירו מעין כל ולא השתמשו בהם אלא במגעם עם השלטונות ובמלחמתם נגד החופשיים המתבוללים. ואין לנו נחמה אלא התקוה המעודדת כי ינקום ה' את נקמת דם עבדיו השפוך. לדעתי ראוי לקבוע יום אבל וזכרון מיוחד לזכר רבני וקדושי ישראל שנהרגו ושנטבחו ושנשרפו על קידוש השם, ולהזכיר ביום זה את נשמותיהם של קדושים אלה. צריכים אנתנו לעשות כן לא משום כבודם של הקדושים בלבד, אלא גם בשביל הדורות הבאים שלא ישכחו מה אבד לעמנו בזמן שחושך הרשעות הרצחנית כסה את ארצות אירופה. ולמטיפי הסליחה והאחדות אני אומר: מוטב לכם להטיף לרשעים הארורים שיעשו מה שעשה קלצטונירי של ר"ח בן תרדיון: אף הוא קפץ ונפל לתוך האור [ע"ז י"ח, א].

להרה"ג מהר"מ בורר אבד"ק גאלינגען....